

КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК 316.77:008

САЦЫЯЛЬНАЕ СТАНАЎЛЕННЕ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАСВАЕННЯ КУЛЬТУРЫ

А.Д. КРЫВАЛАП*(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*

Абгрунтоўваецца правамернасць выкарыстання канцэпцыі «сацыяльнага станаўлення», якая была прапанавана П. Штомкам у кантэксце практыкі сацыяльна-культурных трансфармацый. Разглядаецца эвалюцыя дадзенай сацыялагічнай канцэпцыі і магчымасці яе выкарыстання ў межах культуралогіі. Сацыяльнае станаўленне разглядаецца ў кантэксце новага сучаснага разумення трансфармацый краін былога СССР. У дачыненні да мадэлі сацыяльнага станаўлення абгрунтоўваецца наяўнасць пэўных лакунаў у разуменні і цяжкасцях перакладу. Паказаны наяўныя абмежаванні выкарыстання сацыяльнага станаўлення для выкарыстання ў межах культуралагічнага дыскурсу.

Ключавыя словы: сацыяльнае станаўленне, культуралогія, інкультурацыя, культурная ідэнтычнасць.

Уводзіны. Тэрмін сацыяльнае станаўленне на сённяшні дзень выкарыстоўваецца не толькі ў межах сацыялогіі. Іншыя сацыяльна-гуманітарныя дысцыпліны шырока ўжываюць яго для ўласных тлумачэнняў сацыяльных працэсаў. Паліталогія – каб зразумець эвалюцыю палітычных поглядаў асобы, культуралогія – каб паказаць працэс уключэння ў культуру. Аднак, пры гэтым не заўсёды зразумела якім чынам адбываецца працэс трансфармацыі ў грамадстве. Польскі сацыёлаг Пётр Штомпка ў 1991 годзе ў сваёй працы «Грамадства ў дзеянні: тэорыя сацыяльнага станаўлення» [1] першым прапанаваў мадэль «сацыяльнага станаўлення» (Social Becoming), якая на сённяшні дзень шырока вядома і актыўна выкарыстоўваецца не толькі сацыёлагамі.

Плённая ідэя паступовай трансфармацыі асобы падчас узаемадзеяння з сацыяльнымі інстытутамі і іншымі актарамі дазваляе інакш разглядаць працэс эвалюцыі поглядаў як на ўзроўні індывідаў (асобы), так і на калектыўным (групавым) узроўні. Іншымі словамі, канцэпцыя П. Штомпки можа быць карыснай для разумення механізма сацыяльных трансфармацый на прыкладзе працэсу інкультурацыі ў межах культуралагічнага падыходу. Гэты тэкст прысвечаны эвалюцыі мадэлі «сацыяльнага станаўлення» і пошуку адказу на пытанне: якія перспектывы для культуралогіі адкрывае выкарыстанне дадзенай мадэлі?

Асноўная частка. Спачатку неабходна патлумачыць некаторыя тэрміналагічныя адрозненні, якія непазбежна ўзнікаюць калі мы спрабуем адаптаваць сацыялагічную тэорыю П. Штомпки да патрэб культуралогіі, каб пазбегнуць блытаніны і выпадковых памылак. Так адзін са сваіх тэкстаў, які закранае пытанні сацыяльнага станаўлення, П. Штомпка прысвяціў канцэпцыі даверу [2]. На рускую мову гэты тэкст перакладзены як «Доверие – основа общества» і ў ім разглядаецца «культуралагічны паварот у сацыялогіі» [11, с. 46–54]. Аднак праблема ў тым, што П. Штомпка нічога не пісаў пра культуралогію, бо ён у сваім тэксце апісаў менавіта «культуралісцкі паварот» (culturalist turn) [2, с. 5–14]. І гэта не проста цяжкасці перакладу з англійскай мовы на рускую. Гэта іншая праблема, якая можа разглядацца ў канцэпцыі розных дыскурсіўных практык. Для польскай інтэлектуальнай традыцыі, культуралізм перш за ўсё звязаны з працамі Фларыяна Знанецкага і яго тэксту «Культурная рэальнасць» [3], які быў надрукаваны яшчэ ў 1919 годзе. Іншымі словамі, гэта асобнае адгалінаванне ў даследаванні культуры ў межах сацыялогіі. Увагу сацыялогіі пытанні культуры прыцягвалі і раней. Тут варта ўзгадаць практыкаарыентаваны падыход да сацыялогіі культуры П. Бурдзье [5] і «культур-сацыялогію» У. Абушэнкі [4]. Але ж наша задача для дадзенага тэксту, не проста паказаць некаторыя «цяжкасці перакладу», а праблематызаваць і зрабіць зноў актуальным для даследавання пытанне, якім чынам сацыялогія ўлічвае культурны кантэксст пры вывучэнні грамадства? Іншымі словамі, не проста перакласці культуралізм як культуралогію, а прадставіць аргументы на карысць выкарыстання мадэлі сацыяльнага станаўлення, якая ўлічвае асаблівасці культурнай разнастайнасці і дазваляе вывучаць не абстрактнае грамадства, а працаваць са штодзённымі практыкамі розных сацыяльных груп.

Вернемся да мадэлі сацыяльнага станаўлення. Перад тым як апісаць гэту мадэль, П. Штомпка ўводзіць некалькі абмежаванняў.

Па-першае, гэта існаванне двух розных узроўняў сацыяльнай рэальнасці: «узроўню індывідуальнасці і супольнасці (татальнасці)» [1, с. 87]. І ў гэтым сэнсе першы прадстаўлены адасобленымі індывідамі і прадстаўнікамі пэўных калектываў (асацыяцый, грамадскіх рухаў і інш.), а другі – гэта ўзровень абстрактных сацыяльных надіндывідуальных утварэнняў (грамадства, культура, цывілізацыя і інш.), калі любыя праявы актыўнасці індывідаў інтрэпрэтуюцца на гэтых двух узроўнях. У выніку атрымоўваецца,

што на ўзроўні індывідуальнасці асобы разглядаюцца як агенты, якія маюць пэўныя рамкі і вонкавыя абмежаванні для дзеяння. А на ўзроўні татальнасці ўся іх дзейнасць упісваецца ў наяўнасць сацыяльных структур, прадстаўнікамі якіх яны з'яўляюцца. Іншымі словамі, кожныя індывідуальныя дзеянні дэтэрмінаваны не толькі і не столькі ўнутранымі жаданнямі і памкненнямі асобы, колькі залежаць ад сацыяльных сувязей і ўпісанасці таго ці іншага індывіду ў сацыяльны кантэкст.

Па-другое, гэта адрозненне можа быць заўважана як рознасць у рэжымах існавання сацыяльнай рэальнасці: «як патэнцыйна магчымага і наяўнага ці рэчаіснага» [1, с. 88]. Да першага адносяцца ўнутраныя тэндэнцыі, здольнасці, схільнасці, да другога – працэсы дзейнасць, трансфармацыі, паводзіны.

Калі аб'яднаць гэтыя чатыры пункты, то магчыма ўбачыць варыянт мадэлі сацыяльнага станаўлення, які ўключае ў сабе структуры, агентаў, аперыраванне і дзейнасць [1, с. 88]:

	Патэнцыйнасць	Рэчаіснасць
Татальнасць	Структура	Аперыраванне
Індывідуальнасць	Агент	Дзеянне

Аднак гэта мадэль як і грамадства па вызначэнню не з'яўляецца чымсьці статычным, зафіксаваным і перадвызначаным, а наадварот – з'яўляецца дынамічнай і ўвесь час свайго існавання знаходзіцца ў працэсе станаўлення. Таму аўтар дапаўняе гэтую мадэль яшчэ і практычным вымярэннем, якім чынам дзейнасць агентаў трансфармуецца ў практыку і тым самым прыводзіць да пераменаў у грамадстве. Гэта дынаміка сацыяльных структур на думку П. Штомпкі апісваецца трыма прынцыпамі: інэрцыі, кантынуйнальнасці і паслядоўнасці.

У сваіх разважаннях П. Штомпка звяртаецца да ідэі Э. Гідэнса пра амбівалентнасць сацыяльных структур і спрабуе паказаць амбівалентны характар культуры. «З аднаго боку культура надае дзейнасці аксіалагічную, нарматыўную і гнэсалагічную арыентацыю. З іншага – дзеянні фарміруюць і трансфармуюць культуру, гэтыя дзеянні з'яўляюцца асноўным фактарам утварэння новай культуры ці яе морфагенезу» [11, с. 42–43].

Пры гэтым мы разумеем, што сацыяльныя структуры з'яўляюцца нябачнымі, але пры гэтым працягваюць існаваць і аказваць уплыў на паводзіны індывідаў. Нават калі мы не можам бачыць сацыяльныя структуры, то гэта не значыць, што іх немагчыма даследаваць, бо «структуры раскрываюцца ў аперацыях» [7, с. 270]. І ў гэтым таксама магчыма пабачыць дуальнасць агентаў, як суб'ектаў дзеяння, калі не пасрэдна самі агенты з'яўляюцца прадуктам сацыяльнай структуры і пэўным рэсурсам для канструавання гэтых самых структур. Як падкрэслівае П. Штомпка «няма безструктурных агентаў і няма безагентных структур, але ў той жа час, структуры не раствараюцца ў агентах, і агенты не паглынаюцца структурамі» [7, с. 272]. Нешта падобнае мы можам пабачыць на ўзроўні культуры, калі кожны прадстаўнік пэўнай культуры не проста выступае ў ролі яе носьбіту, але і можа выконваць ролю творцы гэтай самай культуры. Няма асобна рэальнасці агентаў і няма асобнай рэальнасці структур, усё зліта ў адзіную «фабрыку» па вытворчасці сацыяльнай рэальнасці, культуры, агульнага бачання свету.

Першапачатковая мадэль сацыяльнага станаўлення дапаўняецца яшчэ адным істотным радком, які ўлічвае індывідуальную дзейнасць агентаў і ўзровень практыкі як частку культуры штодзённасці: «Практыка з'яўляецца месцам сустрэчы аперацый і дзеянняў» [7, с. 273]. Гэта канцэптуальны падыход, які не спрабуе звесці індывіда да складніка сацыяльнай машыны, які паслухмяна выконвае перадвызначаную сацыяльную ролю, або дзейнічае абсалютна аўтаномна, не звяртаючы ўвагу на сацыяльныя нормы і абмежаванні. Замест гэтага прапаноўваецца трэці, часовы ўзровень, які імкнецца схаліць і асэнсаваць сутнасць сацыяльнай рэальнасці, спецыфічную сацыяльную тканіну і гэта магчыма з дапамога практыкі. «Практыка ў сваю чаргу, дзякуючы зваротнай сувязі, рашучым чынам уплывае на свядомасць. Праз практыку людзі атрымоўваюць перакананні і правяраючы іх, атрымоўваюць пацвярджэнне праўдзівасці ці памылковасці тых ці іншых заяў і ўласных ідэй» [7, с. 280]. У выніку мадэль сацыяльнага станаўлення можа выглядаць наступным чынам [1, с. 97]:

	Патэнцыйнасць	Рэчаіснасць
Татальнасць	Структура	Аперыраванне
Рэальнасць	Дзейнасць агентаў	Практыка
Індывідуальнасць	Агенты – суб'екты дзейнасці	Дзеянне

Канцэпцыя сацыяльнага станаўлення актыўна развіваецца і дапаўняецца аўтарам. Некаторыя з яго ідэй, напрыклад «сацыялагічнае ўяўленне» [8] і магчымасць навучыцца інакш бачыць ці ўяўляць грамадства, зрабілі П. Штомпку класікам сучаснай сацыялогіі.

Прапанаваная ім мадэль сацыяльнага станаўлення дазваляе інакш убачыць грамадства. «Соцыум прадстае зараз як бесперапынны, вечны рух. Мы можам узяць любы кампанент мадэлі і убачым, як яна

дзеянчае ў часе: у ёй любы факт з'яўляецца падзеяй, любы агент – суб'ектам дзеянняў, любы стан – толькі фазай бягучага працэсу» [7, с. 292].

У сваіх больш позніх працах П. Штомпка працягвае канструяваць і апісваць мадэль сацыяльнага станаўлення і прыходзіць да яшчэ аднаго істотнага элемента ўсёй сацыяльнай сістэмы: даверу. Страта даверу раўназначна страце агульнага сэнсу ва ўсім, што адбываецца навокал на розных сацыяльных узроўнях. Атрымоўваецца, што мы можам разважаць пра сацыяльнае станаўленне толькі калі маем давер да тых сацыяльных структур, агентамі якіх з'яўляемся, калі давяраем практыцы, дзеянне якой адчуваем на сабе. «Рэальна грамадства ўспрымаецца не толькі як кааліцыя інтарэсаў, але і як маральная супольнасць <...> якая прадугледжвае асаблівае стаўленне да іншых, якія вызначаюцца намі як «Мы»» [11, с. 44]. Маральная супольнасць грунтуецца на трох кітах: давер, ляльнасць і салідарнасць.

У гэтым кантэксце цікава адзначыць спробы П. Штомпкі асэнсаваць місію сацыялогіі ў посткамуністычных грамадствах [10], у якіх разбураны давер да ранейшых сацыяльных інстытутаў «рэальнага сацыялізму» [7, с. 309–311], а да новых сацыяльных утварэнняў ён яшчэ не склаўся. Калі перад тым як казаць пра давер да новых структур, неабходна ўсвядоміць іх магчымасці і абмежаванні, ці іншымі словамі: «дзея таго каб у поўнай меры выкарыстоўваць магчымасці дэмакратыі, іх спачатку неабходна ўсвядоміць» [7, с. 281]. Разуменне і тлумачэнне сацыяльных пераўтварэнняў у постсавецкіх грамадствах, не можа быць рэдукавана да эксперту дэмакратыі, бо грамадству неабходна змяніцца. І гэтыя змены, гэты працэс сацыяльнага станаўлення можа быць здзейснены праз некалькі мадэляў: 1) праз інстытуцыялізацыю адхіленняў ад нормы; 2) праз наапаўненне інавацыяй. «Калі інавацыі пашанцавала выстаць, то рашаючае значэнне атрымоўвае яе легітымацыя – у адваротным выпадку, існаванне новых норм, каштоўнасцей і інстытутаў ненадзейна» [7, с. 320]. Гэта можна параўнаць з дынамікай працэсу «нарматыўнай віртуальнасці» [6] у сучасным грамадстве, аналіз якога П. Штомпка займаецца ў сваіх працах [9].

Заклучэнне. У выніку зробленага тэарэтычнага аналізу, мы прыйшлі да наступных высноў. Мадэль сацыяльнага станаўлення патэнцыйна можа быць прыдатнай для выкарыстання ў межах культуралогіі, для разумення і тлумачэння трансфармацый у сферы культуры. Мадэль сацыяльнага станаўлення дазваляе патлумачыць не толькі сацыяльныя працэсы на ўзроўні сацыяльных груп, але і прыдатна для выкарыстання для культуралагічных патрэб, каб дакладней паказаць якім чынам сёння адбываюцца змены і трансфармацыі. Кірункам для далейшага даследавання можа быць верыфікацыя дадзенай тэарэтычнай мадэлі сацыяльнага станаўлення на сучасным беларускім эмпірычным матэрыяле.

ЛІТАРАТУРА

1. Sztompka, P. Society in Action: The Theory of Social Becoming / P. Sztompka. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 211 с.
2. Sztompka, P. Trust: A Sociological Theory / P. Sztompka. – NY : Cambridge University Press, 2003. – 214 с.
3. Znaniecki, F. Cultural Reality / F. Znaniecki. – Chicago : University of Chicago Press, 1919. – 360 с.
4. Абушенко В.Л. Культур-социология: возможность иного взгляда на социальную теорию / В.Л. Абушенко // Вопросы социальной теории. – 2008. – № 2 (1).
5. Бурдые, П. Практический смысл / П. Бурдые. – СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
6. Крывалап, А.Д. Нарматыўная віртуальнасць як складнік працэсу інкультурацыі / А.Д. Крывалап // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е, Педагогические науки. – 2017. – № 7. – С. 184–187.
7. Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
8. Штомпка, П. Теоретическая социология и социологическое воображение / П. Штомпка // Социол. журн. – 2001. – № 1. – С. 148–158.
9. Штомпка, П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2005. – 664 с.
10. Штомпка, П. Миссия социологии в посткоммунистических обществах / П. Штомпка // Посев. – 2006. – № 6.
11. Штомпка, П. Доверие – основа общества / П. Штомпка. – М. : Логос, 2012. – 440 с.

Паступіў 20.09.2017

THE SOCIAL BECOMING IS A MODEL OF SOCIALIZATION

A. KRIVOLAP

The article is devoted to the substantiation of the legitimacy of using the concept of "social formation" which was proposed by P. Sztompka in the context of the practice of social and cultural transformations. The evolution of the sociological concept and possibilities of its use in cultural studies. The social formation is seen in the context of a new modern understanding of the transformation of the former USSR countries. In respect of social formation, model substantiates the existence of certain gaps in understanding and translation difficulties. Shows the existing limitations of applying and the use of social formation for use in the discourse cultural studies.

Keywords: social becoming, cultural studies, socialization, cultural identity.